

MARIZA LIČAN : SLEDI ŽIVLJENJA IZSELJENKE

Breda Čebulj Sajko¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Mariza Ličan: sledi življenja izseljenke

Prispevek prikazuje življenjsko pot primorske učiteljice Marize Ličan (1942-2001) pred in po njeni izselitvi v Avstralijo. V vsebini se v letu prihoda učiteljice na peti kontinent (1966) srečata dve pripovedi: tista, ki analizira migracijsko politiko Avstralije do novih priseljencev od začetkov prihajanja belcev na to celino do razcveta multikulturalizma v sedemdesetih in osemdesetih letih in posledice le-tega na današnje življenje Avstralcev, in tista, ki je osebna pripoved o življenju Ličanove in temelji na zbranih podatkih s pomočjo avto/biografske metode. Obe zgodbi se osredotočata na položaj ženske v Avstraliji skozi zgodovino (torej teorijo) in skozi vsakdanjo prakso na primeru izbrane osebe (v našem primeru Marize Ličan).

KLJUČNE BESEDE: Etnologija, multikulturalizem, življenjska zgodba, Mariza Ličan, Avstralija

ABSTRACT

Mariza Ličan: Traces of the Life of an Emigrant

The contribution presents the life path of the teacher Mariza Ličan from Primorska (1942-2001) before and after her emigration to Australia. In the year of the arrival of the teacher at the Fifth continent (1966), two stories meet in the content: one that analyses the Australian migration policy towards new immigrants from the beginning of arriving of white people at that continent to the blossoming of multiculturalism in the seventies and eighties, and the effect on the present life of Australians; the other, which is a personal narration about the life of Mariza Ličan based on collected data with the help of autobiographic method. Both stories focus on the status of women in Australia through history (therefore theory) and through everyday life on the case of a chosen person (in our case Mariza Ličan).

KEY WORDS: Ethnology, multiculturalism, life story, Mariza Ličan, Australia

UVOD

Načini zbiranja življenjskih pripovedi, zgovornost pripovedovalcev oziroma opisovalcev nekega življenja, subjektivni dejavniki tako v »odda janju« kot »sprejemanju« sporočenih pripovedi, vrednotenje povednosti zgodb kot cilja raziskovalca in

¹ Dr. etnologije, višja znanstvena sodelavka, Predstavitveni center ZRC SAZU; zunanja sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, e-mail: cebulj@zrc-sazu.si

prav gotovo še kaj, so večkrat nerazvozlane zanke za vsakogar, ki se поблиže seznanj z biografsko ali avtobiografsko metodo raziskovanja. Govoriti in pisati o nekom, ki ga ni več, je lahko pri iskanju podatkov o minulem življenju prednost ali pa dodatna ovira. Odstopanja od realnosti so v tem primeru zagotovo še večja, kot bi bila ob živem opisovalcu njegovega življenja. In če preteče od smrti »glavne osebe« v življenjski pripovedi šele relativno kratek čas, postane za raziskovalca uporabnost biografske ali avtobiografske metode vprašljiva. Časovna distanca pri tovrstnem zbiranju podatkov o mrtvi osebi še ni uveljavila svoje prednosti, zato so pisanja o takšni osebi – v mojem primeru z izredno pomembno vlogo in pomenom med avstralskimi Slovenci – morda mnogokrat preuranjeno dejanje.

Poleg tega: Umestitev življenjske zgodbe posameznika v družbeni kontekst je zagotovo nujno dejanje vsakega zbiralca in raziskovalca biografij ali avtobiografij. V primeru razkrivanja življenja Marize Ličan,² leta 2001 preminule učiteljice in radijske voditeljice iz Sydneyja, so v povezavi njenega življenja ter družbene realnosti pred njenim odhodom v Avstralijo in po izselitvi vrzeli, ki jih bo moč zapolniti v nadaljnjem raziskovanju. Vrzeli so za prvo časovno obdobje posledica molčečnosti pripovedovalcev (in ocenjevalcev) njenega otroštva, mladostniškega obdobja, ki sta potekala v specifičnih razmerah doma in še tudi kasneje, v zrelih letih. Tuj avstralski svet, negostoljuben do žensk in njihovih potreb, pa je o svoji krutosti in podcenjevalnem odnosu do žena, mater in delavk pripravljen samokritično spregovoriti šele danes, in še to bolj ali manj o razmerah pred štiridesetimi in več desetletji. Še vedno so raziskave in študije o vlogi žensk v sodobni Avstraliji redke, če pojem sodobnost raztegnemo na zadnje desetletje in pol.

Zato nas vse nakazane dileme, vrzeli in zapletenosti pripeljejo do prereza do sedaj zbranega gradiva o pokojni Marizi Ličan in zbrane literature o vprašanju žensk v Avstraliji. Delo, ki intenzivneje poteka že dobro leto dni, je večplastno in razpeto med terenskim delom na Primorskem, kjer žive sorodniki umrle, in v Avstraliji, kjer prebivajo njeni najožji prijatelji, sodelavci, znanci in bivši učenci. Dopolnjuje ga do sedaj zbrana pisna in fotografska dokumentacija o življenju Ličanove, opremljena s komentarji njenega moža, nadalje zbrani članki in prispevki o Marizi, objavljeni v domačem izseljenskem in slovenskem avstralskem tisku. Vsega naštetega v tem članku nisem uporabila, ker nekateri podatki še potrebujejo ustrezno preverjanje in bodo objavljeni kasneje. Na osnovi izbranega do sedaj zbranega gradiva sta v tem prerezu nastali dve prepletajoči se zgodbi: prva o Marizi Ličan, druga o položaju žensk, še posebno tistih z neanglosaksonskim izvorom v Avstraliji. Obe sta še nepopolni in zaenkrat ponujata neke vrste »pionirski« vpogled v obe temi.

² Raziskovanje življenja in vloge Marize Ličan v avstralski slovenski skupnosti je del ciljnoraziskovalnega projekta *Stan je arhivskega, muzejskega in knjižničnega gradiva med slovenskimi izseljenci v ZDA, na Švedskem in med nekaterimi povratniki v domovini*, ki sodi v okvir ciljnoraziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006« (izvajalci: sodelavci ISI ZRC SAZU, vodja projekta: Breda Čebulj Sajko). Prispevek je bil v skrajšani obliki predstavljen na mednarodni konferenci *Vloga žensk v migracijskih kontekstih slovenskega etničnega prostora*, Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 17.–19. november 2004.

MARIZA – PRED IZSELITVIJO V AVSTRALIJO

Leta 1942 se je v Trnovem pri Ilirski Bistrici rodila deklica Mariza Mršnik kot nezakonski otrok Frančiške Mršnik, mlade šivilje. Bila je plod ljubezni med Frančiško in italijanskim oficirjem Ludovikom Faragonom, doma iz Reke, ki je v času italijanske okupacije med drugo svetovno vojno služboval v Ilirski Bistrici. Zaradi vojne je Ludoviko zapustil Frančiško še pred rojstvom Marize in verjetno še pred spoznanjem, da je na poti njegov otrok. Kljub obojestranski želji para nikoli ni prišlo do poroke, saj so takšni zvezi partnerjev različnega socialnega izvora nasprotovali Ludovikovi starši, sicer meščani. Par se po Ludovikovem odhodu iz Ilirske Bistrice ni srečal nikoli več. Ko je Mariza dopolnila dve leti, ji je umrla mati in začela se je njena pot sirote, ki pa je vendarle ves čas živela s svojimi sorodniki po mamini strani, predvsem tetama Danico in Mimo v rojstnem kraju. Po porokah obeh tet je Mariza večino časa preživela s »teto« Anico, ženo pokojnega brata Danice in Mimi, torej Marizinega strica. V tem času je končala osnovno šolo in po odločitvi tet odšla v internat v Koper, kjer se je vpisala na učiteljsiše. Tu je večkrat obiskala teto Olgo, tretjo sestro pokojne mame. Medtem je teta Danica vztrajno iskala Marizinega očeta in ga leta 1958 našla v italijanskem mestu Como ob jezeru Lago di Como, poročenega z Italijanko, brez otrok. Marizin oče, tedaj uspešen advokat, je še istega leta obiskal Marizo v Kopru, kjer sta se prvič srečala in spoznala. Naslednje leto se je Mariza na očetovo pobudo preselila k njemu v Italijo, kjer je nadaljevala šolanje v privatni šoli. Tedaj je prevzela očetov priimek Faragona. Zaradi težav z jezikom, nesoglasij z mačeho in tujega okolja, ki se mu kljub očetovi iskreni ljubezni ni mogla prilagoditi, se je po dveh letih vrnila v Koper, kjer je z očetovo finančno pomočjo nadaljevala šolanje na učiteljski in ga zelo uspešno končala pri svojih enaindvajsetih letih. Z očetom sta ohranila pristne družinske vezi vse do njegove smrti v Devinu pri Trstu leta 1985.

Takoj po končanem učiteljski se je Mariza zaposlila v osnovni šoli Kuteževo pri Ilirski Bistrici. Hkrati je poučevala tudi v večerni šoli v istem kraju. Živela samostojno v kmečkih podnajemniških sobicah v okoliških krajih.³ Ljudje, ki so jo poznali v tistem času, vedo o njej povedati, da je bila urejena mlada učiteljica, znana po strogosti in doslednosti, a hkrati poštenosti in pravičnosti. Poleg učne snovi je otroke učila ročnih spretnosti, gospodinjskih opravil, tudi sama je rada pletla. Pripravljala je kulturne programe ob različnih praznikih, ki so jih izvajali otroci. Bila je vsestranska učiteljica in hkrati človek, ki je bil vedno pripravljen pomagati.⁴

Marizino delo v osnovni šoli je trajalo tri leta. V tem času se je, kot mi je pred leti

³ Večji del pripovedi o Marizinem življenju pred izselitvijo v Avstralijo je rezultat pogovorov z Milanom Ličanom, mošcem pokojne Marize, ki danes živi v Milanu in občasno prihaja v svoj rojstni kraj Podgraje pri Ilirski Bistrici. Pogovori so bili posneti leta 2003 in 2004; posnetki so shranjeni v arhivu ISI ZRC SAZU.

⁴ Mnenja so povzeta iz pogovorov s sestro in nečakom Milana Ličana, živečima v Podgrajah, sestrično Marize Ličan iz Ilirske Bistrice, njenim bratrancem in njegovo ženo iz Sydneyja (osebe želijo ostati neimenovane) in iz knjige: Janko Kleibencetl, *Za kruhom*, Koper: Fontana Koper, 2003, str. 33.

omenila sama, »izredno navezala na otroke«.⁵ To je bil hkrati tudi njen edini izrečeni spomin na življenje pred izselitvijo v Avstralijo. O razmerah, v katerih je tedaj živela in ki so opisane le fragmentarno, sem izvedela nekaj več šele v letošnjih pogovorih z njenim možem, Milanom Ličanom. Z njim se je spoznala leta 1964 v Kuteževem.

KAJ SE JE DO TEDAJ DOGAJALO V AVSTRALIJI?

Avstralija kot dežela Down Under (»tam spodaj«), vse do povojnega obdobja Slovincem dokaj neznana, najbolj oddaljena in zato skrivnostna celina,⁶ je bila že stoletje in pol pred koncem druge svetovne vojne sprva kolonija kaznjencev britanskega, irskega in škotskega porekla, nato sredi 19. stoletja domovina iskalcev zlata in vse do prve svetovne vojne pribežališče avanturistov, dela in denarja željnih obubožanih kmetov in delavcev iz vsega sveta. Bila je dežela, ki je vsakemu »novemu« Avstralcu,⁷ ki je bil pripravljen sprejeti težke življenjske pogoje, britansko superiornost v vsakdanjem življenju etnično heterogenega – z vseh vetrov – priseljenega prebivalstva, v veliki večini moškega in zato grobega, krutega okolja delavcev v premogovnikih, na poljih sladkornega trsa, med graditelji železniških prog v puščavskih predelih kontinenta in ladjedelniških delavcev ob obali, farmarjev v odročnih, tropskih in sušnih predelih celine ponujala možnost dobrega zaslužka in ne nazadnje obogatitve.

Tako rekoč prazen kontinent, na katerem je ob prihodu belcev leta 1770 prebivalo okoli 300.000 domorodcev,⁸ je do leta 1945 naselilo 7.430.197 prebivalcev,⁹ večinoma iz Velike Britanije in Irske, srednje, južne in vzhodne Evrope, Kitajske in Nove Zelandije.

V takšnem svetu, svetu »Money, Market and Men«, kot so ga imenovali v dvajsetih letih preteklega stoletja, ni bilo prostora za ženske. Dejstvo, ki je imelo svoje vzroke še v petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja, izhaja iz zgodovinskih okoliščin še v času priseljevanja kaznjencev v Avstralijo. Tedaj se je namreč oblikovala pretežno moška populacija, žensk je bilo med tovrstnimi priseljenci malo, še manj je bilo porok, kar je imelo za posledico majhno število naravnega prirastka. Povečevanje števila prebivalcev v Avstraliji je zato ves čas (in še danes) temeljilo na vsakoletni

⁵ Glej: »Taku je ta Avstralija narjena za nas«, v: Breda Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo: Avstralski Slovenci o sebi*, Ljubljana: samozaložba, 1992, str. 143.

⁶ O tem, kaj se je o Avstraliji vedelo pri nas v 19. in v začetku 20. stoletja, sem pisala v poglavju Odhajanja in prihajanja Slovincem v »daljno deželo«, n. d., str. 39–50.

⁷ Prvi beli priseljenci, kaznjenci z britanskega otoka, so v avstralski literaturi (npr. Selected Readings in Australian Society: An Anthology/ur. Sol Encel, Michael Berry/, Melbourne, 1987, str. 59,60) navedeni kot »stari« Avstralsci (pri čemer so spregledani edini avtohtoni prebivalci Avstralije domorodci) za razliko od »novih« Avstralcev, ki so se na celino priseljevali v kasnejših obdobjih. Dejansko pa sta se oznaki »new« in »old« v praksi vedno uporabljali za medsebojno razlikovanje starejših (predhodno) priseljenih in mlajših priseljenih emigrantov.

⁸ Australian Information Service, *Australia – an Introduction*, Canberra 1981, str. 11.

⁹ Department of Immigration and Ethnic Affairs, Australian Immigration, *Consolidated Statistics*. 11/1979, Canberra 1980, str. 1.

kvoti novih priseljencev, ki se je gibala med 70.000 in 150.000.¹⁰ Vse do dvajsetih let 20. stoletja je bila avstralska politika priseljevanja z vidika upoštevanja obeh spolov naklonjena predvsem samskim moškim, kar je bilo pogojeno z gospodarsko usmeritvijo dežele v razvoj težke industrije. Raziskave o položaju ženske v tistem času so skromne in govorijo predvsem o njihovem neenakopravnem položaju v »dominantno brutalni, ekskluzivno moški populaciji«, imenovani tudi »bush-proletariat«.¹¹ Slabi pogoji zaposlovanja žensk so bili značilni za celotno obdobje do prve svetovne vojne, saj je bil kapital izrazito v moških rokah, kar z drugimi besedami pomeni, da je bila večina delovnih mest namenjenih osebam z močnimi fizičnimi sposobnostmi. Zaradi tega je prišlo tudi do segregacije družbe kot celote: moško življenje, vezano na delo, klube, začasna prebivališča na delovnih mestih, je bil svet, v katerega ženske niso imele enakopravnega vstopa. Značilne za tedanje življenje žensk so bile zaposlitve na najnižje vrednotenih delovnih mestih v tekstilni industriji ali pa so se zaposlovale kot gospodinjske pomočnice v premožnejših družinah. Srečevanje moških in žensk je bilo tako omejeno. Poleg tega so porokam v tistem času nasprotovala tudi verska nesoglasja med večinskim britanskim prebivalstvom anglikanske cerkve, irskimi protestanti, ostalimi rimokatoličani, prezbiterijanci, metodisti in baptisti.¹² Položaj se je nekoliko izboljšal, ko je avstralska vlada v prvi polovici 20. stoletja pričela izvajati migracijsko politiko »združevanja družin«: prednost pri naseljevanju so dobili družinski člani sorodnikov, že izseljenih v Avstralijo, in mladi pari z otroki ali brez njih. Prišlo je torej do prvih verižnih migracij, v katerih so bile ženske udeležene kot sorodnice svojih že izseljenih moških sorodnikov. Tako so se povečala etnična naselja Italijanov v severnem Queenslandu in Zahodni Avstraliji, Ircev v Viktoriji, Nemcev v Barossa Valleyju, Kitajcev v Darwinu, evropskih Židov v Melbournu in Sydneyju, pa tudi Dalmatincev, Grkov itd. S tem sta se povečevali rasna in etnična diskriminacija, ženske so še nadalje ostajale podcenjena delovna sila.

Omenjeni migracijski tok se je ustavil s pričetkom prve svetovne vojne in se nadaljeval po njej. Kako so bile pri teh procesih udeležene ženske iz neangleško govorečega sveta, zelo zgovorno priča Luka Marković, ki je leta 1927 z ladjo ladijske družbe Orient Line odšel v Avstralijo: »Iz Jugoslavije nas je bilo štirideset moških in dve ali tri dekleta ...«¹³

Iskanje virov o prisotnosti Slovenk na avstralskem kontinentu v tem času je v primeru javi s poročili o skromnem priseljevanju tedaj bolj ali manj naključno izseljenih Slovencev v Avstralijo (mornarji avstrijske mornarice, ki so se izkrcali v Avstraliji, redki avanturisti, iskalci zlata ipd.),¹⁴ dokaj utopično: do sedaj odkrit podatek o tem se nahaja v notici v *Domoljubu* iz leta 1912, ki sicer govori o trgovanju z belim blagom

¹⁰ Povzeto po statističnih podatkih o kvotah priseljevanja med 1901 in 1980 v: Jock Collins, *Migrant Hands in a Distant Land: Australian Post-War Immigration*, Sydney 1988, str. 19, 23, 54.

¹¹ *Selected Readings ...*, str. 184.

¹² Grattan C. Hartley, *Introducing Australia*, New York 1947, str. 198.

¹³ Luka Marković, *Pod avstralskim nebom*, Zagreb 1973, str. 47.

¹⁴ O tem sempisala v knjigi *Med srečo in svobodo ...*, str. 39–50.

na območju obmejne Slovenije v začetku 20. stoletja. Tako naj bi leta 1912 dva moška v Nabrežini prodala 15-letno deklico tretji osebi, ki jo je preko Genove odpeljala v Avstralijo.¹⁵ Srečan je Slovenko v Inisfaillu (Queensland), ki naj bi bila doma iz Brežic in poročena s Srbom ali Hrvatom, v svojih spominih omenja že navedeni Markovič.¹⁶ Naj le kot zanimivost omenim, da je leta 1928 končala potovanje svetovna popotnica Alma Karlin, na katerem je, med drugim, obiskala Avstralijo in o svojih vtisih pisala v dveh potopisnih knjigah *Samotno potovanje* in *Urok Južnega morja*.¹⁷ Za nas je gotovo pomembne jše pismo Štefanije Grusovin, v katerem piše, kako se je z družino pridružila svojemu možu v Avstraliji verjetno nekje okoli leta 1935, kar lahko sklepamo iz dataciji pisma (17. 11. 1935; pismo se nahaja v arhivu Družbe sv. Rafaela v Ljubljani).

To je le nekaj skromnih omemb pogumnih rojakinj na peti celini, kjer naj bi po predvidevanjih leta 1931 živelo okoli 700 Slovencev.¹⁸ Koliko je bilo med njimi moških in koliko žensk, ni znano.

Če zanemarimo čas pred izbruhom druge svetovne vojne, čas, v katerem sta se v Evropi razbohotila nacizem in fašizem, zaradi česar so sicer tedaj v Avstralijo v manjšem številu odhajali predvsem primorski Slovenci, in preskočimo obdobje druge svetovne vojne, ki se je v Avstraliji pričela leta 1939 z bombnim napadom Japonske na Darwin, pridemo do najbolj eksplozivnega obdobja priseljevanja novih ljudi na peti kontinent; tj. obdobja po letu 1945 in še zlasti po letu 1950, ko je v Avstralijo prihajalo povprečno več kot 70.000 novih priseljencev na leto, ki so odločilno in dokončno spremenili predvojni dokaj homogeni britanski koncept avstralske družbe. Zaradi tega se ni obnesel tudi pristop enega vodilnih načrtovalcev zgodnje povojne avstralske migracijske politike ministra Arthurja Calwella, ki je temeljil na priseljevanju desetih Britancev na enega Nebritanca, na popolni in čim hitrejši asimilaciji neangleško govorečih »novih« Avstralcev v novo družbeno realnost, zaščititi Avstralcev britanskega, škotskega in irskega porekla tako z vidika človekovih pravic kot pridobivanja bolj plačanih delovnih mest in siceršnjega visokega položaja v družbi, na favoriziranju priseljencev iz nordijskih dežel zaradi njihove geografske bližine z Veliko Britanijo itd. Takšna imigracijska politika je bila že do konca štiridesetih let deležna vrste pritožb mednarodnih begunskih organizacij, ki so tedaj z vojnimi ladjami transportirale begunce in razseljene osebe iz opustošene Evrope v Avstralijo, Kanado in Argentino. Zato so se na prioritetni listi možnih »novih« Avstralcev poleg Skandinavcev znašli še Litvanci, Latvijci, Estonci, Ukrajinci, Slovaki, Čehi, Jugoslovani, Poljaki in Židje. Znano je, da so izbrani prišleki po prihodu v Avstralijo sprva živeli v obnovljenih bivših vojaških skladiščih (Bonegilla, Bathurst ipd.) in takoj po prihodu podpisali dveletno pogodbo, po kateri so moški opravljali najtežja fizična dela v težki, gradbeni, kmetijski in avtomobilski industriji ter premogovnikih v notranjosti kontinenta. Zato so se

¹⁵ Razgled po domovini, *Domoljub*, 1912, št. 22.

¹⁶ Markovič, *Pod avstralskim nebom*, str. 145.

¹⁷ Alma Maksimiljana Karlin je svoji knjigi v nemškem jeziku izdala v Nemčiji leta 1928 in 1930.

¹⁸ 1. slovenski izseljenski kongres v Ljubljani, dne 1. julija 1935, *Izseljenska knjižnica*, št. 7, Ljubljana 1936, str. 71.

družine razdelile, saj so žene pošiljali na delo za tekoči trak v tovarne prehrabene, tekstilne in predelovalne industrije, za služkinje k britanskim družinam po mestih ali na plantaže daleč stran od svojih moških sorodnikov. Razmer se spominjajo tudi Slovenke, ki so bile ene prvih povojnih emigrantk v Avstraliji in so prišle tjakaj predvsem iz begunskih taborišč iz Avstrije in Italije. Emigrirale so skupaj s svojimi fanti, možmi ali svojimi družinami. Takole pravi ena izmed njih: »Nobenih pravic nismo mel; enostavno prišla je ena lista, kam kdo gre. Velike družine so sploh morale narazen. Nekaterim so celo razdelil otroke. Žena je vzela otroke, k je šla za služkinjo, kekšn oče pa je šou u rudnik, pa je starejšega sina sabo pelav. Nekdo je šou u Perth, nekdo je šou u Adelaide, nekdo je šou u Port Augusta. Avstralija je strašansko velik kontinent.«¹⁹

Če si za hip ogledamo še situacijo Slovencev v Avstraliji v petdesetih letih, torej v obdobju najhujše uradne asimilacijske migracijske politike, ne moremo mimo dejstva, da sta leta 1951 prišla mednje prva frančiškana, patra Beno Korbič in Klavdij Okorn, ki sta poleg svojega osnovnega verskega poslanstva skrbela še za vrsto drugih področij tedaj še razkropljenih Slovencev po notranjosti dežele ali v večjih središčih, npr. v Melbournu in Sydneyju. Skrbela sta predvsem za prenašanje novic iz enega begunskega kampa v drugega, kjer so živeli razseljeni pripadniki istih družin, sorodniki in prijatelji. Tako sta povezovala med seboj družine in tedanjo slovensko skupnost v Avstraliji nasploh.²⁰ Tisti, ki so razen patrov v skupnost skušali vnesti nekoliko več organiziranega življenja, so bili moški, ki so opravljali službe v večjih mestih. Sydneyjski Slovenci so primer začetkov družabnega življenja rojakov v begunskih kampih v Sydneyju njegovi okolici, ki ga je organiziral učitelj Jože Čuješ, begunec iz avstrijske Koroške.²¹ Slovenke v tistem času v slovenski skupnosti še niso imele izstopajoče vloge. Večina jih je, podobno kot priseljenke samohranilke, ostajala z otroki v posebnih kampih, imenovanih Holding Centres,²² in skrbele zanje, medtem ko so njihovi zakonci služili denar, s katerim so sebi in svoji družini plačevali osnovne stroške bivanja. Zaradi visokih stroškov so takšne družine težile k čim hitrejšemu najemu stanovanja zunaj kampov, v katerem bi lahko živeli skupaj in ne ločeno. Ko jim je to uspelo, kar ni bilo značilno le za Slovence, se je večina žensk zaposlila in opravljala delo v času, ko je mož ostajal z otroki. Večina žensk je delala ponoči v različnih tovarnah. Iz napisanega in iz pripovedovanja izseljenk²³ je moč razbrati, da je bilo ohranjanje družine v danih razmerah vrednota, ki je v tujem svetu močno izstopala ravno med neangleško govorečimi imigranti. O tem lahko beremo v knjigi *Stories of Australian Migration*,²⁴ v kateri so med drugimi zbrane pripovedi nemške, italijanske, grške,

¹⁹ Intervju s Pavlo Gruden, ki je prišla v Avstralijo leta 1948. Več o tem: Breda Čebulj Sajko, *Razpotja izseljencev: Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*, Ljubljana: Založba ZRC, 2000, str. 26.

²⁰ N. d., str. 33.

²¹ Njegovo življenjsko pripoved sem objavila v knjigi *Med srečo in svobodo ...*, str. 121–136.

²² Življenje v centrih opisuje Anni-Marie Jordens v knjigi *Alien to Citizen, Settling Migrants in Australia, 1945–75*, Sydney 1997, str. 61, 62.

²³ Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo*, glej poglavje Pripovedi brez konca, 87–228.

²⁴ *Stories of Australian Migration* (ur. John Hardy), Sydney 1988, 149 str.

kitajske, domorodske in vietnamske družine. Vloga ženske je bila torej v tem času, kot tudi še kasneje, predvsem vzgoja otrok in opravljanje gospodinjskih del.

Med letoma 1947 in 1954 je prišlo v Avstralijo 170.700 beguncev, od tega 70.678 samskih žensk, ki so jih avstralske oblasti izbrale po enakih kriterijih kot moške priseljence. Tudi njim niso upoštevali izobrazbe in prav tako so morale podpisati dveletno pogodbo o zaposlitvi, s katero so »odplačale« brezplačen ladijski prevoz z begunsko organizacijo International Refugee Organization. Postale so gospodinjske pomočnice ali tovarniške delavke. Med njimi smo našli tudi Slovenke: še posebej so bile omenjene v verskem listu *Misli*, ki je tedaj, poleg ostalih sedemdesetih podobnih verskih etničnih revij,²⁵ že izhajal v Avstraliji, in sicer kot »dekleta, ki so prišla iz Trsta«.²⁶ Odšla so v Sydney in Melbourne in nekoliko zapolnile vrzel v pomanjkanju žensk, med njimi tudi Slovenk, v tistem času.

Ravno v tem obdobju je v Avstralijo ilegalno emigriral tudi Milan Ličan, tedaj brezposelni dvaindvajsetletni mladenič, po poklicu logar iz Podgraj pri Ilirski Bistrici. Njegova zgodba je tipična zgodba imigranta, ki je po čakanju v begunskem taborišču v Italiji z IRO prišel v avstralsko zbirno taborišče Bonegilla in bil od tam poslan na sekanje sladkornega trsa v Queensland. S pomočjo bratrancev si je kmalu našel delo v železarni v Newcastlu, od koder je nato z rojaki iz Primorske in Notranjske odšel v Snowy Mountains gradit kompleks hidrocentral, tedaj in še vrsto let kasneje največjega gradbenega projekta Avstralije,²⁷ ki so ga vodili Američani. Zaposlili so ga kot minerja v tunelih, imel je »dobr denar, zelo fajn stanovanje ... hrano, menzo ... Use! ..., da si res se počutu ku doma, čeravno mlad si in ne vidiš ženske, k tuki (v Snowyju, op. avt.) človeku u življenju res manjka učasih.«²⁸ V odročnih gorskih predelih Novega Južnega Walesa, kjer so gradili, je Milan ostal vse do leta 1964 in v tem času napredoval od fizičnega delavca do delovodje s pomembno odgovornostjo za delo svoje skupine sedemdesetih in več ljudi. Ali, kot je dejal sam, »leta so prišla tudi, da se je treba nekaj odločit: ali oženit ali mislt za bodočnost.« Kajti, »da bi govorili od žensk al deklet, je bilo grozno, za mlade ljudi, kot smo bli mi ... Kle (v Avstraliji, op. avt.), tistikrat se je govorilo, sedmintridst moškov na eno žensko. Razlika, ne? In posebno še, če si biv vuni, ne, če si biv u mejsti, si se še kaj znajdu, ampak, kar se tiče zunaj,

²⁵ Prva številka *Misli* je izšla v Sydneyju januarja 1952, tiskana v slovenskem jeziku. Od tedaj dalje izhaja neprekinjeno vsak mesec in je odličen vir za raziskovanje verskega in družabnega življenja avstralskih Slovencev pa tudi za raziskovanje sorodstvenih vezi, ženitnih ponudb, iskanja izgubljenih sorodnikov, prijateljev, rojstev, porok, smrti itd. V času prve številke *Misli* so izhajali že grški, italijanski, poljski, ruski, ukrajinski, nizozemski, madžarski, estonski, nemški, latvijski, albanski, romunski in židovski verski časopisi. To je bila hkrati prva »neasimilacijska« poteza, ki jo je naredila avstralska vlada v korist neangleško govorečim priselencem, ko jim je dovolila verski tisk v maternem jeziku.

²⁶ *Misli*, 3/1954, št. 11.

²⁷ Delo je trajalo od leta 1949 do 1974.

²⁸ Življenjsko zgodbo Milana in Marize Ličan sem posnela leta 1981 v Sydneyju. Glej: Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo*, str. 140.

apsolutno ne ...»²⁹ In leta 1964 se je s prihranki in močnim domotožjem vrnil v svoj rojstni kraj.

A vendar: preden nadaljujem začeto zgodbo, naj še nekoliko orišem razmere v Avstraliji, v kakršne se je leta 1966 priselila Mariza.

Petdeseta in šestdeseta leta se z vidika življenjskih in delovnih pogojev za prihajajoče niso bistveno spremenila v primerjavi s prvimi povojnimi leti. Zato je realnost vsakdanjega dne čedalje bolj getoizirane družbe, v kateri so še nadalje ostajale in se stopnjevale neenakosti med spoloma, etnijami, »novimi« in »starimi« Avstralci, med angleško in neangleško govorečimi, pripeljala do glasnih protestov celo tistih, ki so sprva zagovarjali asimilacijo, torej samih Britancev. Prijaznejšo politiko do prihajajočih so avstralske oblasti v začetku šestdesetih let skušale oblikovati na osnovi uvajanja integracije, tj. »dvostopenjske asimilacije«³⁰. Vendar dejstva, da so se pripadniki etničnih skupnosti med seboj že organizirali, imeli svoja društva, časopise, tudi stalne povezave z izvorno družbo, tudi nova politika ni mogla več spregledati. Mešanih zakonov med Avstralci in Neavstralci je bilo manj, kot so načrtovali jih kreatorji migracijske politike, kar je bila posledica razrednih, verskih, kulturnih, jezikovnih razlik in »etnične« netolerantnosti. Večale so se tudi razlike v družinah med moškim kot tistim, ki preživlja družino, in ženo v tradicionalnem smislu njene vloge. To se je še zlasti kazalo pri homogenih etničnih skupinah z močno patriarhalno tradicijo, npr. pri Grkih,³¹ pa tudi pri Italijanih, nekdanjih Jugoslovanih (vendar ne pri Slovencih), muslimanskih etnijah ipd. Grki so npr. v šestdesetih letih (pa tudi kasneje) svojo etnično skupnost obnavljali s porokami med partnerji istega porekla, mnogokrat so grški mladeniči poiskali nevesto v Grčiji. Podobno se je še v osemdesetih letih dogajalo z Italijani. Moški kot tisti, ki je preživljal družino, je prevzemal vlogo komunikatorja z zunanjim svetom, saj ga zaradi službe večinoma ni bil doma. V nasprotju z njim je ženska prevzemala celotno upravljanje z družinskim življenjem, v katerem pa se je vsakdanjost odvijala po ustaljenih tradicionalnih, večinoma patriarhalno zastavljenih vrednotah in normah. Tudi zaradi tega se je že v petdesetih in še močneje v šestdesetih letih razvilo feministično gibanje, ki je postavljalo v ospredje enakopravnost spolov.³² Slovenk v tem gibanju ne zasledimo, poleg Avstralk (ali Britank) pa je mnogo pripadnic drugih, tretjih in naslednjih generacij etničnih skupnosti z daljšo tradicijo prisotnosti na avstralski celini (npr. Grkinj, Italijank, Kitajk, Poljakinj).

V tem času so postale pogoste tudi poroke »po pošti« ali »mail order brides«, še posebno značilne za zakonske zveze med moškimi, zaposlenimi v odročnih krajih Avstralije, in Filipinkami.³³ Predvsem za prve je veljalo, da so živeli tako daleč stran

²⁹ N. d., str. 142.

³⁰ Collins, *Migrant Hands*, str. 231.

³¹ Položaj grških žena v Avstraliji in Grčiji je obravnavala sociologinja Gillian Bottemly v svojih objavah (npr. v: *Some Greek Sex Roles: Ideals, Expectations and Action in Australia and Greece, The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 10/1974, št. 1).

³² *Selected Readings* ..., str. 209.

³³ James Jupp, *Waves of Migration*, v: *Stories of Australian Migration*, str. 27.

od civiliziranega sveta, da zaradi svojega načina življenja tamkaj niso uspeli navezati stike z Avstralkami, ki so tedaj veljale za lene ženske.³⁴

Sklepanje zakonskih zvez znotraj svoje etnične skupnosti so bile tudi med Slovenci zelo pogost pojav in v tistem času so izstopale le izjeme (pogosteje so se poročali Slovenci s ženskami drugih etnij, kar je posledica majhnega števila samskih Slovencev). Dejstvo je tudi, da je mnogo emigrantov iz Slovenije v petdesetih in šestdesetih letih (ko je bil vrhunec izseljevanja iz domovine v ta del sveta) prišlo na peti kontinent že v paru, poročeni ali neporočeni. Še zlasti v šestdesetih letih, ko je že delovala večina slovenskih društev po vsej Avstraliji,³⁵ se je sklenilo mnogo zakonskih zvez med Slovenci in Slovenkami.³⁶ Poleg tega je potrebno omeniti še, da je bila izobrazbena struktura slovenskih izseljencev prve generacije večinoma osnovno- ali srednješolska ter poklicna, izredno malo je bilo intelektualcev. In ravno ti so bili najpogostejši zakonski partnerji v mešanih zakonih.³⁷ Tudi pri samskih Slovencih so bile poroke »po pošti« v šestdesetih letih presenetljivo pogost način pridobivanja nevest iz domovine, čeprav se večina tovrstnih parov pred poroko med seboj sploh ni poznala.

Vsaj za Slovenke lahko iz dosedanjih spoznanj dokaj zagotovo trdim, da so prihajale v Avstralijo skoraj praviloma v povezavi s svojimi možmi, družino in širšim sorodstvom. Izredno malo je bilo med njimi avanturistk, ki bi se podale v svet samostojno. Leta 1966 je bil med Avstralijo in tedanjo Jugoslavijo sicer podpisan sporazum o meddržavnem sodelovanju na področju emigriranja Jugoslovancev v Avstralijo, v katerem je bilo izrecno poudarjeno, da avstralska vlada sponzorira prihod večjega števila samskih deklet med 15. in 18. letom starosti (ki že imajo nekoga v Avstraliji), a nekaj več avanturistk med Slovenkami zasledimo šele v sedemdesetih letih; tedaj tudi avstralska migracijska politika postane prijaznejša do neangleško govorečih migrantov. Poleg tega so bile tedaj med Jugoslavijo in Avstralijo vpeljane redne letalske linije, s katerimi so Jugoslovanci (torej tudi Slovenci) brez večjih težav potovali na avstralsko celino s turističnimi vizami.

FARAGONA – LIČAN

Razmer, v katerih so bile imigrantke zapostavljene kot ženske, žene, matere in delavke, Mariza ni doživela. Njena usoda v Avstraliji je šla drugačno pot. Da bi izvedeli kakšno, za hip prekinimo »avstralsko zgodbo« in se povrnimo v Slovenijo, v vasico Kuteževo leta 1964, natančneje v gostilno Pri Štrausu, kjer je nekega zimskega

³⁴ Prav tam.

³⁵ Več o tem: Čebulj Sajko, *Razpotja izseljencev* ..., str. 43, 44.

³⁶ Podatke dobimo od leta 1952 dalje v poročnih knjigah v slovenskih verskih središčih. Sama sem pregledala poročne knjige v verskem središču v Merrylandsu v Sydneyju leta 1982 in 2002 (od devetdesetih let dalje so bile poroke med Slovenci le še izjema).

³⁷ Ta ugotovitev izhaja tudi s terenskega dela v osemdesetih in devetdesetih letih med avstralskimi Slovenci v Sydneyju in okoliških mestih ter v Melbourneu.

večera dvaintridesetletni Milan Ličan spoznal dvaindvajsetletno Marizo Faragona, ki je sedela za sosednjo mizo in se pomenkovala s svojimi prijateljicami, učiteljicami. Po medsebojnem spoznanju je Milan odpeljal Marizo domov z avtom, ki je izkazoval njegov status izseljenca. Od tedaj dalje se je njuno poznanstvo poglobljalo. Kmalu sta obiskala Marizinega očeta, s katerim je ohranila stike. Komaj tri mesece po njunem prvem srečanju, 27. februarja 1965, sta se poročita na matičnem uradu v Ilirski Bistrici. Milana je vleklo nazaj v Avstralijo, saj je bil doma že trinajst mesecev. Dogovorila sta se, da bo Mariza ostala doma, dokler ji mož v novi domovini ne bo uredil vseh potrebnih dokumentov za imigracijo. Tako se je tudi zgodilo: Mariza je še vse leto službovala v Kuteževem, Milan pa je nadaljeval delo v Coomi v Snowyju. Spomladi 1966 sta se ponovno srečala v Sydneyju. Mariza, sicer vajena samostojnega življenja, toda ne v tujem svetu, kjer »nism res nobenega poznala ... razen svojega moža«³⁸ in v katerem bi si lahko našla zaposlitev kot tovarniška delavka, ni hotela zopet ostati sama. Zato se je odločila, da gre z možem v Snowy Mountains.

Največja tesnoba, ki je Marizo spremljala po prihodu v Snežne gore, je bila povezana s strahom pred neznanimi ljudmi, naravo, okoljem, jezikom, načinom življenja v delavskih naselbinah, polnih robotih mož, ki so »res težko delali in v zelo nevarnih okoljih ..., samo delali in služili denar. Imeli so ... domotožje in osamljenost. Koliko njih se je predalo pijači, ... različnemu ženskemu svetu.« Med njimi je bilo kar nekaj Slovencev, ki so se družili med seboj, »obujali spomine in izredno radi poslušali slovenske plošče.«³⁹ Z možem sta šest mesecev živela v majhni sobici, kjer se je učila angleščine in občasno delala v kuhinji v delavskem naselju. Sledilo je krajše obdobje bivanja na sosednjem delovišču. Kulturni šok, ki ga je doživljala v tem obdobju, je temeljil predvsem na neznanju angleščine, zaradi česar je bila izolirana od ostale, pretežno moške in angleško govoreče družbe. Nekoliko si je pri navezovanju stikov pomagala z znanjem italijanščine, sicer pa je zaradi nekomunikativnosti veljala, kot mi je sama omenila, za »depresivno in introvertirano« osebo. Po letu dni je ameriška firma odprla nova delovišča v Južni Ameriki, kjer so za težka dela v rudnikih potrebovali izkušene delavce. Mednje so izbrali tudi Milana in leta 1967 sta z Marizo odšla v Čile, kjer so bili življenjski pogoji v primerjavi s tistimi v Snowyju izredno razkošni: »Imeli smo svoje hiše, dvosobne, ..., čisto opremljeno, do hladilnika. Celo sem imela svojega vrtnarja, svojega šoferja, ne, da smo šli nakupovat,« se spominja Mariza.⁴⁰ V naselju je živelo trideset družin, med njimi tudi iz Slovenije, prav v sosednji hiši je stanovala rojakinja iz Ilirske Bistrice. Po šestih mesecih se je naučila špansko in tako vsaj za nekaj časa zopet postala učiteljica: sprva je Američanke učila španščino, kasneje še ostale žene delavcev iz Kitajske, Irske, Škotske ... Leta 1968 je šla prvič domov, po treh mesecih se ji je pridružil še Milan. Obisk je bil kratek. Vrnila sta se v Čile, kjer sta ostala do začetka leta 1971, ko so se dela predčasno zaključila zaradi prihoda Aliendeja na oblast. Ponovno sta se vrnila domov z namenom, da morda tokrat

³⁸ Glej: Čebutj Sajko, *Med srečo in svobodo*, str. 143.

³⁹ N. d., str. 143, 144.

⁴⁰ N. d., str. 146.

ostaneta »za vedno«, česar si je bolj želel Milan kot Mariza. Toda konec leta 1971 sta se vrnila v Avstralijo, tokrat v Sydney, kjer sta si kupila hišo – Marizin prvi in zadnji pravi dom. Zakonca sta ostala brez otrok. Mariza se je učila angleško in se ni nikoli redno zaposlila. Milan je dobil službo pri gradnji tunela za sydneyjski vodovod. Od leta 1972 dalje sta ob sobotah zahajala v slovenski klub Triglav. Od tu dalje šele lahko sledimo Marizinemu življenju v urbaniziranem delu Avstralije in hkrati njeni karieri med avstralskimi Slovenci v tedaj že multikulturalni Avstraliji.

MULTIKULTURALIZEM – PRILOŽNOST TUDI ZA ŽENSKE

Od sredine sedemdesetih let dalje se je torej življenje etničnih skupnosti v Avstraliji močno liberaliziralo. Obdobje t. i. integracije, ki je trajalo manj kot desetletje, se je že na začetku sedemdesetih let izkazalo za nesmiselno migracijsko politiko brez dolgoročne perspektive.⁴¹ Življenje v etničnih skupnostih je zaradi nujne po ohranjanju etnične identitete v najširšem pomenu besede postalo organizirano tako z vidika njihovih društvenih, verskih, pedagoških, socialnih, kulturnih pa tudi ekonomskih potreb kot tudi z vidika materialnega in duhovnega osamosvajanja slehernega pripadnika svoje etnije. O tem, da avstralska nacija ne bo nikoli homogena kljub še obstoječim težnjam zagovornikov britanskega koncepta,⁴² je bilo jasno že ob koncu šestdesetih let, ko so Grki in Italijani že dosegli zakonsko legalizacijo svojih državnih etničnih šol in pravne pomoči v njihovem jeziku. Čedalje težje je bilo definirati, kaj je avstralska identiteta, saj so specifičnosti v načinu življenja več kot sto različnih etničnih skupin na avstralskem kontinentu že prevzemali tudi Avstralci (npr.: spremenili so se prehrana, način oblačenja, običaji, navade ipd.). Nemogoče je bilo spregledati tudi podatke o naraščanju duševnih problemov neangleško govorečih priseljencev, o čemer so govorile študije psihiatrov.⁴³ Poleg tega je leta 1971 živelo v Avstraliji že skoraj 13 milijonov ljudi, torej se jih je v letih 1945–71 priselilo skoraj sedem milijonov, med njimi jih je že bilo kar 55 % nebritanskega porekla. Glede na velikost posameznih etničnih skupin so še vedno ostajali vodilni Britanci, Škoti, Irci, kar je bila seveda posledica preteklega priseljevanja, takoj za njimi so bili Grki, Italijani in Jugoslovani. Zahtevali so svoje tolmače, enake plače, boljše življenjske pogoje ipd. Nastajati so začeli razni uradi za pomoč i migrantom,⁴⁴ med njimi tudi uradi za ženska vprašanja, ki so bili povezani z različnimi inštituti za raziskovanje družine. Problem zapostavljanja

⁴¹ Več o tem sem pisala v knjigi *Razpotja izseljencev*, str. 51–57.

⁴² Med njimi so bili zelo dejavni sociologi O. A. Oeser, S. Hammond, W. E. H. Stanner, A. Horne itd.

⁴³ O tem je mnogo pisal Jurij Zalokar, ki je kot psihiater več let preživel v eni izmed psihiatričnih bolnišnic v Melbournu. Glej: Jurij Zalokar, *Duševne stiske in bremena izseljenstva: izzivi ali poguba*, *Slovenski koledar*; 1989 (1988); isti, *Mavrična kača*, Radovljica 1991 itd.

⁴⁴ Npr.: Good Neighbour Council; povečale so se uslužnostne dejavnosti na področju zaposlovanja, reševanja stanovanjskih problemov, družinske politike, etničnega šolstva, zaposlovanja žensk z otroki ipd.

žensk se v avstralskem vsakdanu ni pojavljal le v povezavi z vprašanjem družine (tu so izstopale predvsem muslimanke),⁴⁵ temveč tudi v povezavi z njihovim položajem na delovnem mestu. Kot primer naj navedem, da je bilo v sedemdesetih letih v tekstilni industriji zaposlenih med 30.000 in 40.000 emigrantk nebritanskega porekla. Za pogoje, v katerih so delale, je bilo ugotovljeno, da predstavljajo »moderno obliko suženjstva«.⁴⁶ Nadalje je bilo ugotovljeno, da je med nelegalno zaposlenimi (v t. i. »underground« ekonomiji) največ žensk z otroki, ki so lahko delale tudi doma ali ponoči. Delodajalec jim ni zagotavljal osnovnega socialnega zavarovanja, niti ni redno plačeval za opravljeno delo. V primerjavi z moškimi je bilo včlanjenih v delavske sindikate mnogo manj žensk. Razen tekstilne industrije so bile prevladujoče »ženske« panoge zaposlovanja še: izdelovanje različne embalaže, pakiranje in predelava hrane, montaža malih elektronskih aparatov, v neindustrijskih dejavnostih pa je bilo največ žensk zaposlenih v bolnišnicah, šolah, pisarnah, različnih prodajalnah, na poštah, v privatnih obrteh, gostilnah, frizerskih salonih in gospodinjstvu. Kvalifikacije, ki so jih »prinesle« s seboj ob priselitvi v Avstralijo, jim po avstralski zakonodaji še vedno niso bile uradno priznane.

Morda so tudi zaradi tega v sedemdesetih letih pričel naraščati težnje po izobraževanju žensk, kar se je kazalo v upadanju porok med izobraženimi in v mestu naseljenimi ženskami v primerjavi z večinskimi nižje izobraženimi ženskami, živečimi v manjših krajih. Slednje so se namreč poročile že v mladosti (med 18. in 20. letom) in so se v veliki večini posvečale družini, medtem ko je bila pri prvih povprečna starost v času poroke 29 let. Materialna in intelektualna samostojnost pred poroko je pri ženskah v sedemdesetih letih postajala čedalje pomembnejša in je bila v tesni povezavi z iskanjem čim višjega položaja na družbeni in socialni lestvici avstralske družbe. Poleg tega so ravno v tem obdobju na zapostavljenost žensk utemeljeno javno začele opozarjati intelektualke iz posameznih etničnih skupin in dokazovale nepravilnost dotedanje politike do ženskega vprašanja, ki je temeljila predvsem na ekonomskem izkoriščanju.⁴⁷

Multikulturalizem, definiran kot »enakopravnost v izražanju etničnih identitet različnih etničnih skupin, ki žive skupaj v nekem geografskem prostoru«,⁴⁸ v praksi pa kot »skleda solate, ki ji dajejo okus množica različnih začimb«,⁴⁹ naj bi odrešil in razrešil situacijo imigrantov v Avstraliji. Novo politiko z vsaj teoretično demokratičnim odnosom do že priseljenih, predvsem neangleško govorečih novih Avstralcev in do vseh na novo prihajajočih (ki so še vedno predstavljali glavnino letnega povečevanja števila prebivalcev v Avstraliji), je avstralska vlada uzakonila leta 1973. Etnični pluralizem je postal modna muha, v praksi pa je pomenil formacijo vrste etničnih ustanov, od

⁴⁵ Več o tem: Collins, str. 182–184.

⁴⁶ N. d., str. 183.

⁴⁷ Več o tem: *Selected Readings*, str. 189–191.

⁴⁸ The Australian Ethnic Affairs Council, *Australia as a Multicultural Society*, Canberra 1977, str. 5.

⁴⁹ Collins, *Migrant Hands*, str. 232.

vladnih do povsem privatnih v posameznih etničnih skupinah. Letni etnični festivali so prikazovali idealno sožitje različnega rasnega in etničnega, tudi čedalje bolj azijskega avstralskega prebivalstva. Dejstvo pa je, da so s pravnega vidika vsi prebivalci Avstralije postali enakopravni ne glede na spol, starost, etnični izvor, dolžino bivanja v Avstraliji ipd.

Multikulturalizem je ne nazadnje postal priložnost tudi za uveljavljanje žensk, ki so bile do tedaj s svojimi aktivnostmi bolj ali manj vezane le na svojo skupnost ali celo svoje sorodstvo. Razen v akademski in politični sferi so se ženske pričele uveljavljati predvsem na dveh področjih:

- V sobotnih etničnih šolah, ki so sicer že obstajale v društvih in verskih središčih, po letu 1973 pa jih je začela financirati država, zaradi česar so se še bolj razširile. Poleg tega so delovale tudi pri sobotnem dopolnilnem pouku na državnih osnovnih šolah; v nekaterih državnih srednjih šolah pa so si učenci lahko izbrali za enega izmed maturitetnih predmetov materni jezik.

- Na etničnem radiu in televiziji, ki sta 1975. leta začela delovati v Sydneyju in Melbournu ter se sčasoma razširila po vsej Avstraliji.

Uradno multikulturalizem obstaja še danes, čeprav so se predvsem v devetdesetih letih, pa tudi v novem tisočletju, ko je prišlo do večjega priseljevanja Azičev (tudi kot posledica priključitve Hong Konga h Kitajski, predvsem pa kot posledica politične situacije v Vietnamu, Kambodži, Koreji, na Kitajskem itd.), začela pojavljati močna nacionalistična in rasistična gibanja, ki so v mnogočem postavila pod vprašaj multikulturalnost avstralske družbe. Tako kot vedno, je še danes priseljevanje v Avstralijo osrednje politično vprašanje in zato najbolj manipulatorno področje političnega življenja, v katerem tudi ženske dobivajo svojo legalno vlogo (npr.: Slovenci imamo v parlamentu poslanko slovenskega rodu). Dejstvo pa je, da je gibanje »Proud to be Australian«, ki se je začelo že v osemdesetih letih, psihološko vplivalo vsaj na drugo, če ne tudi na prvo generacijo novih Avstralcev, ki so začeli tudi v emocionalnem smislu pripadati Avstraliji. Poleg tega so popisi prebivalstva med kriterije poleg nacionalnosti uvrstili še materni jezik. Enakopravni položaj etničnih skupin v Avstraliji torej ni več vprašljiv, vprašljiva postaja medsebojna rasna in etnična strpnost.

MARIZA IN AVSTRALSKI SLOVENCİ

Kot sem že omenila, Marize ni doletela usoda povprečnih priseljenih žena. Prav nasprotno bi lahko rekli: imela je idealne pogoje za uresničitev svojega poslanstva med avstralskimi Slovenci, še zlasti med Slovenci v Sydneyju, kjer sta tedaj (leta 1972) obstajali dve društvi: Triglav, ki je veljal za projugoslovansko usmerjenega, in njemu ideološko nasprotno Slovensko društvo Sydney. Poleg obeh organizacij je delovalo tudi slovensko versko središče v Merrylandsu. Vse tri institucije so imele že ob prihodu Marize v Sydney svoje sobotne dopolnilne šole slovenskega jezika, zelo razvejano kulturno in športno dejavnost, izdajale so svoje časopise v slovenskem jeziku. To je

bil tako rekoč začetek razcveta slovenstva v Sydneyju (kot tudi drugod v Avstraliji), saj so slovensko imigracijo v sedemdesetih letih (ko se je dotok novih prihajajočih iz Slovenije izredno hitro ustavljal) predstavljale mlade družine, ki so bile že bolj ali manj materialno samostojne. V tem času so imeli vodilno vlogo v vodenju društvenega in verskega življenja sicer moški, učen je slovenskega jezika in vodenje folklornih skupin pa sta bili (z redkimi izjemami) domena žensk.

Mariza je tedaj z možem živela blizu sedeža društva Triglav. Med njegovimi člani je bilo mnogo Primorcev. Zaradi obojega in tudi zaradi levo usmerjene klubske politike sta zakonca Ličan postala člana tega kluba že kmalu po ustanovitvi leta 1972. Mariza, ki razen v Južni Ameriki ni več opravljala svojega poklica, je takrat pričela poučevati slovenščino na triglavski sobotni šoli, kot so ji rekli triglavani. Tedaj se je Marizino »življenje zelo spremenilo«, saj je bilo do takrat »vezano le na gospodinjstvo«, kot je dejala. Hiša Ličanovih se je večkrat spremenila v učilnico, polno otrok, ki jim je Mariza s svojimi pedagoškimi izkušnjami skušala vlti ljubezen do slovenščine. To je bil tudi osnovni namen drugih učiteljev in učiteljic materinščine, ki so jo po zaslugi mnogih staršev prostovoljcev in redkih bivših pedagogov poučevali na različnih lokacijah po Sydneyju že od leta 1957 dalje.⁵⁰ Mariza je bila v sedemdesetih letih ena izmed številnih učiteljic slovenskega jezika. Razredi so šteli tudi po trideset učencev. Sodeč po fotografijah, je bila že kmalu po letu 1972 med vodilnimi, ki so sodelovali pri vseh kulturnih in šolskih prireditvah Triglava, bila je tudi ena redkih kvalificiranih učiteljic.

Sledimo zopet njeni zgodbi: Življenje Marize je bilo vse do ustanovitve etnične radijske postaje Radio 2EA leta 1975 v Sydneyju zaznamovano s poučevanjem ter njenim sodelovanjem z ostalimi učitelji in učiteljicami. Zelo dobro je že tedaj in še vrsto let kasneje sodelovala z Jožetom Čuješem, tudi učiteljem, Lojzetom Košorokom, Petrom Kropetom idr. Tudi njeno zakonsko življenje, ki v zgodbi Ličanovih iz leta 1982 ni komentirano, je bilo mnogo bolj kot Milanovemu podrejeno Marizinemu delu. Milan je prevzel vlogo moža, ki preživlja svojo ženo in ji stoji ob strani pri njenem delu za skupnost. Sam ni bil nikoli društveno aktiven, bil je uspešen balinar triglavske balinarske sekcije in Marizin zvesti spremljevalec. Z začetkom radijskih oddaj v slovenskem jeziku⁵¹ se je formirala skupina napovedovalcev, ki jih je vodil Jože Čuješ kot prvi koordinator slovenskih oddaj, Mariza pa je postala drugi koordinator. Etnične oddaje so tedaj potekale v osmih različnih jezikih, slovenska je bila ena izmed njih in je trajala dvakrat po uro na teden.

Leta 1976 Ličanova za tri mesece odideta na obisk v Slovenijo. Tudi obiski so se od tedaj dalje spremenili: namenjeni so bili predvsem Marizinemu zbiranju in nakupovanju učbenikov, iskanju stikov z ustreznimi institucijami in osebami, ki bi tako ali

⁵⁰ Razvoj slovenskega šolstva v Sydneyju, Wollongongu in Canberri je natančno opisan v delu: Olga Lah idr., *The Fruits of Our Slovenian heritage/Sadovi slovenske dediščine, An Overview of the Slovenian Community in N.S.W. and its Contribution to the Overall Australian Community*, Sydney 2004, str. 22–81.

⁵¹ N. d., str. 146.

drugače pomagale oblikovati šolske programe in vsebino radijskih oddaj v Sydneyju. Marizo smo spoznali tudi v Sloveniji, predvsem v publikacijah Slovenske izseljenske matice in radijskih oddajah. Tako obiski sorodnikov niso bili več edini razlog prihoda v Slovenijo. Res pa je, da je Mariza vedno, kadar je prišla domov, obiskala svojega očeta v Italiji.

Po vrnitvi v Sydney si je Milan poiskal novo službo, a je že drugi dan doživel hudo prometno nesrečo, v kateri si je poškodoval koleno. Šele po sedmih mesecih je zopet pričel delati. Po treh mesecih se je zopet ponesrečil, tokrat na delu, kjer mu je žerjav poškodoval hrbtenico. Milan se je invalidsko upokojil in od konca leta 1977 prejemal invalidsko pokojnino. Njuno življenje je postalo manj družabno, usmerjeno je le še na Marizino delo v šoli in na radiu. Ker Milan ni več hodil v službo, je še bolj sodeloval pri Marizinem delu. Velikokrat sta tudi skupaj zbirala novice za radijske oddaje, obiskovala društvena in druga pomembnejša dogajanja v Sydneyju, kontaktirala s Slovenci po ostalih delih Avstralije in gostila številne goste iz Slovenije, ki so v tistem času že prihajali na krajše uradne ali prijateljske obiske v Avstralijo. Njun krog prijateljev pa se je z Marizinim vzponom v slovenski skupnosti počasi zmanjševal, kar je Mariza razložila z naslednjimi besedami: »Hiša je postala bolj zaprta, ker je pač življenje organizirano. Prej so bla vrata odprta noč in dan, kadar si želez. Medtem zdaj, ko imaš delo, ga moraš narditi. Veliko prijateljev je to razumelo, veliko pa smo jih tud izgubili zaradi tega, ne.«⁵²

Leta 1977 je bil ustanovljen Slovenski šolski odbor za državo Novi Južni Wales. Namen najpomembnejše slovenske institucije v tistem času je bil povezati med seboj vse dotedanje dopolnilne šole slovenskega jezika v državi in pripraviti študijski program pouka slovenščine na državni srednji šoli v Bankstownu, kjer naj bi slovenski jezik postal uradni izbirni maturitetni predmet. To se je zgodilo v naslednjem letu. Že od ustanovitve dalje je Mariza aktivno sodelovala v ožjem odboru Slovenskega šolskega odbora, ki je prvič v zgodovini avstralskih Slovencev povezal predstavnike vseh slovenskih organizacij, društev, klubov in verskega središča. V odboru so bila presežena politična stališča posameznikov, s čimer je postalo šolstvo edino politično nevtralnopolje, kjer so vsi člani delovali enotno. Najvidnejši rezultat je bilo prav gotovo poučevanje slovenskega jezika in književnosti, ki je od leta 1989 dalje potekalo na Oddelku za slovanske študije na sydneyjski univerzi Macquarie. To se je zgodilo v času Marizinega predsednikovanja odboru, ki je sicer trajalo od leta 1984 do začetka njene bolezni leta 1996. Od priznanja slovenskega jezika kot maturitetnega predmeta dalje, torej od leta 1978, je bila Mariza edina učiteljica materinščine v NSW, ki so jo, kot sem že omenila, poučevali na srednji državni šoli v Bankstownu. Od tedaj dalje do leta 2001 je imela slovenska skupnost v Novem Južnem Walesu vsako leto svoje maturante.⁵³

Mariza je v tem času nadaljevala tudi delo na radiu, zasnovala nov koncept slovenskih radijskih oddaj, tako da je v sodelovanju z Radiem Slovenija uvedla zvočna

⁵² Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo*, str. 153.

⁵³ Največ – tj. 16 – jih je bilo leta 1991, najmanj – tj. 1 – pa leta 2001.

pisma iz domovine, ki so poslušalcem sproti prinašala najnovejše novice iz domovine. V oddajah je v živo predstavila vrsto znanih gostov iz Slovenije in poleg narodnozabavne popestrila program tudi s sodobnejšo slovensko glasbo. Od leta 1994, ko je postala glavna urednica slovenskih radijskih oddaj, je etnični radio 2EA priključen na meddržavno radijsko oddajo, ki je v osemindesetih jezikih in od tedaj dalje slovensko oddajo iz Sydneyja lahko slišijo Slovenci po vsej Avstraliji.

Leta 1995 Mariza in Milan zopet obiščeta Slovenijo. Marizi umre oče.

Leta 1996 je zbolela za rakom. O tem je poročal edini še izhajajoči slovenski časopis v Sydneyju *Glas Slovenije*.⁵⁴ Po operaciji in dveh mesecih okrevanja je zopet aktivno delovala v slovenski skupnosti, tako v šolah kot na radiu. Z močmi sta se redno udeleževala vseh aktivnosti Slovencev, predvsem kulturnih. Vendar so začele sočasno z Marizino boleznijo postopoma upadati tudi tovrstne dejavnosti. Temu je botrovalo tudi dejstvo, da se je prva generacija Slovencev starala, velika večina njihovih otrok pa tovrstnih prireditev ni obiskovala. V mešanih zakonih, ki so značilni za drugo generacijo, biti Slovenec ni bila več življenjska vrednota, temveč je pomenila le še etnični izvor prednikov. Kljub temu je Mariza v delo slovenskih dopolnilnih šol vključevala čedalje več hčera slovenskih staršev, bivših maturantk, ki so še govorile slovensko, in tako skušala ohranjati kontinuiteto poučevanja slovenščine v sobotnih dopolnilnih šolah in na srednji šoli. V pogovorih z nekaterimi učiteljicami je moč zaznati, da so bile metode poučevanja že nekoliko zastarele. Podobno nezanimanje med mladimi je vladalo za vsebino radijskih oddaj, ki so postajale čedalje bolj namenjene starejšim poslušalcem.

Marizina bolezen je ves čas zahrbtno napredovala in po kemoterapijah leta 1997 sta Ličanova ponovno in hkrati zadnjič skupaj odšla na dopust v Slovenijo. Bolj ali manj sta se zadrževala v Podgrajah, a kljub bolezni je Mariza obiskala vse institucije v Sloveniji, ki so v kakršnikoli povezavi s slovenskimi izseljenci; sprejel jo je tedanji predsednik države Milan Kučan, pojavila se je na prvem programu slovenske nacionalne televizije v Čolnikovi nedeljski oddaji *Večerni gost*.⁵⁵

Po vrnitvi v Sydney leta 1998 je bolezen napredovala in Mariza je opustila svoje najljubše delo, poučevanje, torej delo z otroki, ki ji je v vseh teh letih zagotovo zapolnjevalo željo po materinstvu. V pogovorih, objavljenih intervjujih in pisanjih o njej je namreč najraje govorila prav o otrocih.

Slovenske dopolnilne šole so delovale še naprej, vendar se je število učencev iz leta v leto manjšalo. Podobno je bilo z vsakoletnim številom maturantov. Mariza je še vztrajala pri vodenju radijskih oddaj. Kako so potekali njeni delovni tedni v zadnjih treh letih njenega življenja, nam govori njen rokovnik,⁵⁶ v katerem se poleg imen gostov, zabeležk rojstnih dnevo rojakov, raznih obletnic, dogodkov v domovini, Avstraliji in po svetu iz tedna v teden pogosteje pojavljajo črke E, T, K, ki pomenijo obsevanja z različnimi aparaturami. Kljub ponovni operaciji leta 1999 je ostajala v radijskem etru

⁵⁴ *Glas Slovenije*, 16. 9. 1996.

⁵⁵ Oddajo je moč videti v arhivu TV Slovenija.

⁵⁶ Trenutno se nahaja v arhivu ISI in še ni na voljo za javno uporabo.

in se leta 2000 odločila za svojo naslednico. Izbrala je dvajsetletno dekle, hčer slovenskih staršev, ki dobro govori slovensko, čeprav je bila rojena v Sydneyju. Tehnično in novinarsko jo je izobrazila in pripravila na vse potrebne izpite za opravljanje dela voditeljice radijskih oddaj. Mladenka je uresničila Marizina pričakovanja. Tako sta v zadnjem letu njenega življenja vse do konca septembra 2001 skupaj vodili oddaje.

Mariza Ličan je kot medicinski fenomen, ki je prostovoljno pristala na zdravljenje svoje bolezni s poskusnimi metodami in zdravili, umrla 5. oktobra v bolnišnici Liverpool v Sydneyju. Pogreb, ki se ga je udeležilo prek sedemsto ljudi iz vse Avstralije pa tudi iz Slovenije, je bil 9. novembra na slovenskem delu pokopališča Rookwood v Sydneyju.

Številni odzivi na njeno smrt so verjetno eden izmed najzgovornejših pokazateljev pomembnosti delovanja in vloge Marize Ličan med avstralskimi Slovenci pa tudi širše v avstralski družbi. Ne nazadnje je bila poleg treh moških med množico napovedovalcev iz okrog sedemdesetih etničnih skupin, ki so se stalno menjavali, edina ženska na Radiu 2EA (kasneje SBS), ki je od začetka radijskih oddaj neprekinjeno opravljala radijsko delo. Številna državna odlikovanja Slovenije in tudi Avstralije ter priznanja avstralske skupnosti gotovo dokazujejo neprecenljivo delo, ki ga je opravila. Uveljavila se je kot ambiciozna oseba v šolstvu in medijih, ki je del svojega življenja, morda tudi zaradi neizpoljenih želja iz ranega otroštva, povezanih z iskanjem doma, ki ga je našla daleč proč od svoje domovine, namenila ravno izpolnjevanju tistega, kar ji je manjkalo: trideset let je bila v središču pozornosti svoje skupnosti, na njenem vrhu, dominantna v svojem zakonu, prepričljiva ob obiskih domovine, bila je botra mnogim sydneyjskim otrokom, svetovalka ženskam v težavah, predstavnica Slovencev na različnih avstralskih uradnih sprejemih, tako rekoč medijska osebnost.

In tako se je slovenska skupnost od nje tudi poslovila. Posmrtno so z razstavo njeno delo obeležili še na zadnjem maturantskem plesu novembra 2001 v Sydneyju in ob odprtju Zgodovinskega arhiva za Slovence v Novem Južnem Walesu maja 2004. Od tedaj dal je dejavnosti, v katerih je bila vodilna osebnost, skokovito usihajo: maja 2004 je delovala samo še sobotna dopolnilna šola v verskem središču v Merrylandsu (poučujejo tri njene maturantke), slovenščine kot maturitetnega predmeta ni več, Slovenski šolski odbor obstaja le še formalno, v praksi ne deluje več, društvenih in kulturnih prireditev skorajda ni, tovrstni dogodki se odvijajo bolj ali manj le še v verskem središču, novembra 2004 je bila ukinjena tudi slovenska radijska oddaja.

Morda je čas za počitek pred novo renesanso, ki bo v rokah potomcev avstralskih Slovencev prve in naslednjih generacij. Bodo to ženske? Splošni avstralski trend gre v tej smeri.

In za konec le še pojasnilo: Vtisi o delu in vlogi Marize Ličan so še zelo živi tako med Slovenci v Avstraliji kot njenimi sorodniki doma. Njen mož je po Marizinem pogrebu za vedno zapustil Sydney, se vrnil v Slovenijo in se ponovno poročil. Zaenkrat je edini, ki je pripravljen pripovedovati o njej in včasih idealizirati njen pomen. Prijatelji in sorodstvo se o njenem življenju še niso želeli pogovarjati ali pa so bili pogovori zaupni.

Zagotovo za objektivno vrednotenje življenja, vloge in pomena Marize Ličan v slovenski skupnosti v Avstraliji še ni nastopil pravi čas. Pri umestitvi do sedaj predstavljene življenjske poti v kontekst družbene realnosti bodo pomagale tudi raziskave, ki so že in še nastajajo, in govore o uveljavljenih slovenskih likovnih umetnicah, pisateljicah in pesnicah v avstralski družbi.⁵⁷

Najsklenem z uvodno mislijo: pričujoči prispevek torej ne končuje sicer že končane življenjske poti Marize Ličan, temveč se nadaljuje s potrpežljivim nadaljnjim zbiranjem podatkov in dopolnjevanjem podobe žensk v Avstraliji predvsem v sodobnem času, torej od devetdesetih let dalje.

VIRI IN LITERATURA

- Australian Information Service, *Australia – an Introduction*, Canberra 1981.
- Bottemly, Gillian, Some Greek Sex Roles: Ideals, Expectations and Action in Australia and Greece, *The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 10/1974, št. 1.
- Collins, Jock, *Migrant Hands in a Distant Land: Australian Post-War Immigration*, Sydney 1988.
- Čebulj Sajko, Breda, *Med srečo in svobodo: Avstralski Slovenci o sebi*, Ljubljana: samozaložba, 1992.
- Čebulj Sajko, Breda, *Razpotja izseljencev: Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*, Ljubljana: Založba ZRC, 2000.
- Department of Immigration and Ethnic Affairs, Australian Immigration, *Consolidated Statistics*, 11/1979, Canberra 1980.
- Domoljub*, 1912, št. 22.
- Glas Slovenije*, 16. 9. 1996.
- Hartley, Grattan C., *Introducing Australia*, New York 1947.
- Izseljenska knjižnica*, št. 7, Ljubljana 1936.
- Jordens, Anni-Marie, *Alien to Citizen: Settling Migrants in Australia, 1945–75*, Sydney 1997.
- Jupp, James, *Waves of Migration, Stories of Australian Migration* (ur. John Hardy), Sydney 1988.
- Kleibencetl, Janko, *Za kruhom*, Koper: Fontana Koper, 2003.
- Lah, Olga in dr., *The Fruits of Our Slovenian heritage/Sadovi slovenske dediščine*:

⁵⁷ Trenutno na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani nastaja doktorat Kristine Toplak na temo slovenski izseljenski umetniki. Študentka je že leta 2002 opravila terensko delo v Avstraliji in iz zbranih podatkov lahko sklepam, da je umetnost še eno področje, na katerem so se uspešno uveljavile slovenske umetnice. Obdelano je bilo tudi literarno ustvarjanje avstralskih Slovencev v trilogiji *Slovenska izseljenska književnost* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič), Ljubljana: ZRC, Rokus, 1999, zv. 1: Evropa, Avstralija, Azija, kjer so opisane tudi slovenske pesnice in pisateljice v Avstraliji.

- An Overview of the Slovenian Community in N.S.W. and its Contribution to the Overall Australian Community*, Sydney 2004.
- Marković, Luka, *Pod australskim nebom*, Zagreb 1973.
- Misli*, 3/1954, št. 11.
- Selected Readings in Australian Society: An Anthology* /ur. Sol Encel, Michael Berry/, Melbourne 1987.
- Stories of Australian Migration* (ur. John Hardy), Sydney 1988.
- The Australian Ethnic Affairs Council, *Australia as a Multicultural Society*, Canberra 1977.
- Zalokar, Jurij, Duševne stiske in bremena izseljenstva: Izzivi ali poguba, *Slovenski koledar*, 1989 (1988).
- Zalokar, Jurij, *Mavrična kača*, Radovljica 1991.

SUMMARY

MARIZA LIČAN: TRACES OF THE LIFE OF AN EMIGRANT

Breda Čebulj Sajko

The content of the contribution and reflection about the life path of Mariza Ličan, a teacher from Primorje (1942, Trnovo near Ilirska Bistrica – 2001, Sydney), immigrated to Australia in 1966, is interlaced with two stories: the story of Mariza Ličan, which is still in formation and being continually supplemented with new interviews and discussions with Mariza's relatives and friends. This story reflects the ambitiousness of a young woman who marries an emigrant from the "neighbouring" village and leaves with him for to her unknown Australia. Her path in the Slovene community begins to ascend rapidly only a decade after her arrival in Australia when she again becomes what she had been at home: a teacher to children at Slovene clubs and societies and at a state secondary school. To this career, she adds a new one: in the middle of the seventies, she becomes a radio announcer in Slovene broadcasts in Sydney, and since then a dominant personality in the Slovene community. The married woman with no children takes over the function of transmitting of Slovene tradition not in the frame of the family but in the frame of the entire Slovene community. Precisely through her position we can follow the development, activity and decaying of the Slovene community in the state of New South Wales.

In the other story, which is a story about the development of different migration policies of the Australian government from the 18th century on, we can see how the ascent of Mariza Ličan coincided with the blossoming of multiculturalism in Australia, which strikes its roots in the extraordinary heterogeneous ethnic society in the seventies. Parallel with it, the interest of women immigrants in their equal, until then extremely neglected role in Australian "dominantly" male society increases. The contribution outlines and points out the principal observations on the status of women in Australian history and leaves contemporary comprehension of the issue to the continuation of the both stories in the future.